

СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О АРХИТЕКТИ МИЛАНУ ЗЛОКОВИЋУ

SERBIAN HISTORICAL RESEARCH ON THE ARCHITECT MILAN ZLOKOVIC

Abstract

Резиме

У раду је дат преглед српске историографије о личности и делу архитекте Милана Злоковића (1898-1965), утемељивача модерног покрета у архитектури, професора, теоретичара, аутора капиталних дела Модерне у Србији. Историографски прилози, студије, чланци, текстови о његовој личности и делу, приказани су и груписани по основу хронолошког следа. Тако, једну групу чине текстови објављени ин меморијам из периода шездесетих, потом историографске студије током седамдесетих до истраживања најмлађих посвећеника историје архитектуре с краја двадесетог века.

Значајно дело архитекте Милана Злоковића у формирању и потоњем развоју модерне архитектуре у Србији, мада осветљено у неколико радова историчара архитектуре, још увек није доживело одлучну струковну

и друштвено-културолошку афирмацију, валоризацију и заштиту. Еклатантан пример представља потпуна девастација најзначајније зграде српске модерне архитектуре Дечије клинике у Тиршовој улици у Београду (1933, 1936-40), која се у стручној јавности сматра ремек делом, а у реалности је, на очиглед стручне јавности сасвим уништена, што је био непосредан повод за овај текст.

In the paper, an overview is given of the Serbian historical research on the personality and work of the architect Milan Zlokovic (1898-1965), the founder of modern movements in architecture in Serbia, professor and theoretician, author of major modern architectural accomplishments. Historical research, studies, contributions and texts on his personality and work have been shown and grouped here in the chronological order. One part is devoted to texts published in memoriam in the sixties, followed by historical research during the seventies to recent research efforts by architectural historians at the end of the century. The major contribution of Milan Zlokovic in forming and ensuing modern architecture development in Serbia, although elucidated in several studies of architectural historians, has still not gained a resolute expert, cultural and public affirmation, evaluation and preservation. A striking example for this is the complete devastation of the most eminent building of the early modern Serbian architecture, The Children's Hospital in Tirsova Street, which is considered a masterpiece by the experts. In reality, in front of the professional community, this building has been utterly destroyed, consequently provoking the text of such content.

Key words: Historical research, modern architecture, culture, evaluation, heritage

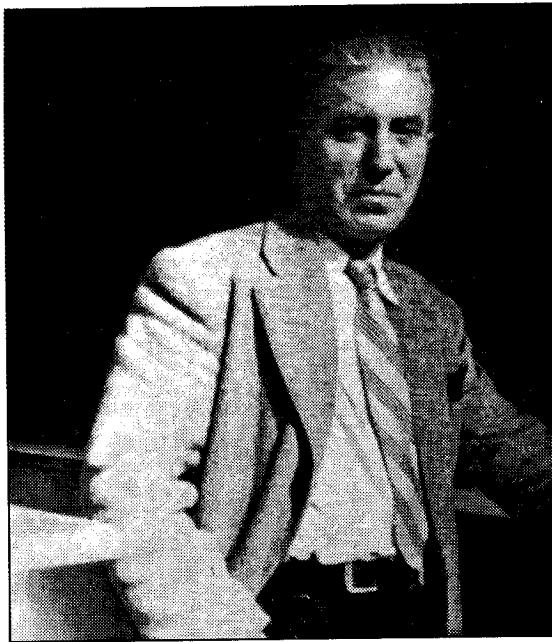
Кључне речи:

историографија, модерна архитектура, култура, вредновање, наслеђе

Тема модерне архитектуре, која обележава XX век, посебно њен рани развој карактеристичан по изразитом оптимизму и веровање у бољу и другачију будућност, са позиције савремених превирања, тражења, преиспитивања, веома је значајна за разумевање доба у коме живимо. Српска историографија о овом предмету, и поред монографија и опсежнијих студија објављених последњих година, и даље је недовољна.²

О многим ауторима, проблемима, нису објављена ни основна истраживања³ из којих би могла произаћи посебна питања, различити аспекти разматрања теме, што би допринело продубљивању и бољем разумевању појава, личности, дела, односно сагледавању укупног уметничког развоја у Србији.

За разумевање специфичног нефигуративног архитектонског израза у српској архитектури, који је обележио овај век, једна од кључних личности је архитекта Милан Злоковић (1898-1965). Као аутора који је био један од оснивача Групе архитектата модерног правца (ГАМП 1929-1934) што је одиграла одлучујућу улогу у популаризацији и афирмацији принципа модерне архитектуре у

Милан Злоковић

Србији, градитеља који је изградио капитална дела српске модерне, професора и теоретичара који је утицао на генерације млађих архитеката, једног од најзначајнијих представника београдске школе архитектре, његова личност и дело заслужују више пажње историографа и опсежније упознавање шире друштвене јавности са његовим стваралаштвом, као и са значајем српске модерне архитектуре. Живот и дело архитекте Злоковића у односу на ниво обраћености осталих протагониста модернизма неупоредиво су већи, што опет, у односу на значај његовог дела, теоријске мисли и утицаја који је имао као професор на будуће градитеље није довољно.

Писани текстови у којима се помиње дело и личност архитекте Милана Злоковића могу се хронолошки груписати на: текстове које су савременици писали о њему и његовом делу и радове који улазе у српску историографију, као што су

пригодни текстови које су колеге-архитекти писали Им меморијам 1965. године, затим, историјске прегледе српске архитектуре XX века који без изузетка спомињу његову личност и дело, и студијске монографије о Милану Злоковићу и архитектима који су деловали у том периоду.

Прва група текстова је непосредно сведочење или критика савременика који су пратили и коментарисали збивања на уметничкој, а самим тим и архитектонској сцени.⁵ Критичари као што су С. Стојановић, М. Петров, Д. Алексић, Ђ. Бошковић и др., највећу пажњу посвећивали су годишњим изложбама, на којима су архитекти, заједно са сликарима и вајарима, или самостално, излагали своје пројекте и реализована дела. Међу архитектима модерног усмерења (Ј. Дубови, Б. Којић, Д. Бабић) који су на архитектонску сцену ступили крајем двадесетих, критика је одмах уочила архитекту М. Злоковића који "нарочито одскаче озбиљношћу свога става"⁶, и наплашава његове пројекте који најбоље одражавају уметничке тенденције модерне архитектуре. Тако Д. Алексић за кога бисмо могли рећи

1 Основна дела: Ј. Крунић, Архитектура Београда, Београд 1954; О. Минић, Развој Београда и његове архитектуре између два рата, Београд 1954.; 3, Маневић, Српска архитектура 1900-1970, Музеј савремене уметности, Београд 1972.; 3. Маневић, Појава модерне архитектуре у Србији, докторска дисертација, Београд 1979.; У. Мартиновић, Модерна Београда, Архитектура Србије између два рата, Београд с.д. (1972.); А.Бркић, Знакови у камену, Српска модерна архитектура 1930-1980. Београд 1992.; А. Кадијевић, Један век тражења националног стила у српској архитектури, Београд 1997.; Д. Милашиновић - Марић, Београдска архитектура последњих деценија двадесетог века, Архитектура и урбанизам 6, Београд 1999, 51-65.

2 Последњих година објављене су монографије: А. Кадијевић, Момир Коруновић, Српски архитекти новијег доба, Београд 1996.; М. Вукотић, Момчило Белобрк, Београд, 1996.; М.Ђ урђевић, Петар и Бранко Крстић, Београд 1996.; 3. Маневић, Александар Ђокић, Београд 1995.; М. Петровић, С. Крунић, Никола Добривој, Београд 1998.; С. Тошево, Бранислав Којић, Београд 1998.; А. Кадијевић, Михајло Митровић, Београд 2000.; Д. Милашиновић-Марић, Архитекта Јан Дубови, Београд 2001. О бројним темама, појавама, личностима значајним за српску културу још увек нису урађене основне

студије. Тако још нема студија о архитектима као што су: Н. Несторовић, Б. Несторовић, Б. Максимовић и други.

3 Уп: С. Стојановић, Изложба београдских уметника у Уметничком павиљону, Политика 2.1.1929, 7., М. Кашанин, Јесенска изложба београдских сликара, вајара и архитеката, Летопис матице српске књ. 319, 1929, 273-277.; Д. Алексић, Изложба модерне архитектуре у Уметничком павиљону, Време 18.6.1929, 3.; Мих. С. Петров, Пролетња изложба у Уметничком павиљону, Време 8.5.1929, 4.; -Б. Максимовић, Изложба савремене архитектуре, Политика 28.2.1931, 8.; Ђ. Бошковић, Изложба југословенске савремене архитектуре, Време 28.2.1931, 5.; Б. Максимовић, Изложба Групе архитектата модерног правца у Београду, БОН 3, Београд 1933, 228-230.; И. Здравковић, Палата државне штампарије и Дечије поликлинике, Правда 16.2.1940.; И. Здравковић, Виле на Топчидерском брду и Дедињу, Уметнички преглед 7, Београд 1939, 198-201.

4 Мих. С. Петров, Пролетња изложба у Уметничком павиљону, Време 8.5.1929.

5 Д. Алексић, Изложба модерне архитектуре у Уметничком павиљону, Време 10.6.1929.

6 Аноним, Отварање Првог салона архитектуре, Политика 10.6.1929.

да је са наклоношћу и разумевањем пратио дешавања на модерној архитектонској сцени у Београду а поводом изложбе модерних архитеката 1929. године примећује да: "... Г. Милана Злоковића,... с много права издвајамо као најбољег представника нове куће (модерниста) и најбољег уметника на овој изложби."⁷ Занимљива су запажања анонимног критичара исте изложбе који примећује да је Злоковић "Успео . . да једноставне облике модерне архитектуре врло спретно комбинује са исто тако простим и једноставним облицима нашег народног грађевинарства."⁸

Већ летимичан поглед на однос савременика према архитекти Злоковићу, од којих су поменути само неки ставови, упућују да је његово дело одмах уочено као веома значајно за разумевања тенденција у обликовању модерног простора, а што представља прво указивање, важно сведочење и оцене његовог дела.

У првим историографским прегледима српске међуратне архитектуре које су 1954. године приредили архитекти Ј. Крунић и О. Минић, Милан Злоковић је поменут као један од оснивача ГАМП-а. У склопу разматрања модерних тенденција ови аутори издвајају Злоковићев објекат - Дечију клинику у Тиршовој улици у Београду (1933, 1936-1940) као веома успело дело које суштински одражава модерне ставове.⁹

Први опширији текстови о личности архитекте Злоковића и његовом укупном раду објављени су Ин меморијам током 1965. године. Архитекти У. Мартиновић, С. Мандић, О. Минић и други су у гласилима : "Политика", "Универзитет данас" и "Архитектура урбанизам", старијем колеги, професору, теоретичару и успешном архитекту одали признање за дугогоришњи рад и залагање у струци.¹⁰ Запажања која је тада о архитекти Злоковићу изложио О. Минић у тексту објављеном у часопису "Архитектура урбанизам" основна су полазница за истраживање Злоковићевог живота и дела. У надахнутом и топлом тексту Минић примећује да је архитекта Злоковић својим делом и комплетним ангажовањем аутентичан представник идентитета српске културе. Злоковићеву поетику Минић препознаје као спој медитерански слободног и широког духа, рационалности у организацији простора и тежње за естетским изразом путем хармоничних низова бројева и координираног система конструкције. Овако уочен склад јесте врхунски архитектонски израз. Осим анализе његове поетике Минић истиче улогу коју је Злоковић имао као педагог, односно учитељ млађих генерација неимара у периоду између два светска рата. У истом тексту наглашен је и Злоковићев научни рад у области, тада, мало познате теорије модуларне координације који је разматран као могући модел при пројектовању и конструкцији објекта. Ова теорија веома је допринела афирмацији београдске школе архитектуре. Исти аутор будући да се највише бавио личношћу и делом архитекте Злоковића приредио је

7 Ј. Крунић, Архитектура Београда, Београд 1954. непог; О. Минић, Развој Београда и његове архитектуре између два светска рата, ГМГБ књ. 1, Београд, 1954, 186.

8 Уп.: У. Мартиновић, Архитекта Милан Злоковић, Политика 6.6.1965., 18.; С. Мандић, Проф. арх. Милан Злоковић, Универзитет данас 5, Београд 1965, 45-48.; О. Минић, Милан Злоковић, уметник и научни (1898-1965), Архитектура-урбанизам 35-36, Београд 1965, 77-78. М. С. Максимовић, Умро арх. Милан Злоковић, Политика 30.5.1965, 12.

Аноним, Милан Злоковић, In memoriam, Борба 31.5.1965.

9 О. М. (Оливер Минић), Злоковић, Милан, ЕЛУ 4, Загреб MCMLXVI, 639-640.

10 У. Мартиновић, Модерна Београда, архитектура Србије између два светска рата, Београд 1971, 17.; М. Митровић, Новија архитектура Београда, Београд 1975, 6-7, 9. У. Мартиновић, Б. Стојановић, Београд 1945-1975, Архитектура аутори и остварења, Београд 1978, 110-112, 115, 118, 122, 126.

његову библиографску јединицу за Енциклопедију ликовних уметности у којој је сажето поновио исте ставове.¹¹

Каснији прегледи модерне архитектуре у Србији које су приредили архитекти У. Мартиновић и М. Митровић усвајају Минићеве ставове и оцене о архитекти Злоковићу наглашавајући, пре свега, архитектонске дomete Дечије клинике која је, уз Брашовану зграду БИГЗ-а, усвојена као реперни објекат српске модерне архитектуре, а архитекта Злоковић признат као истински великан наше епохе.¹²

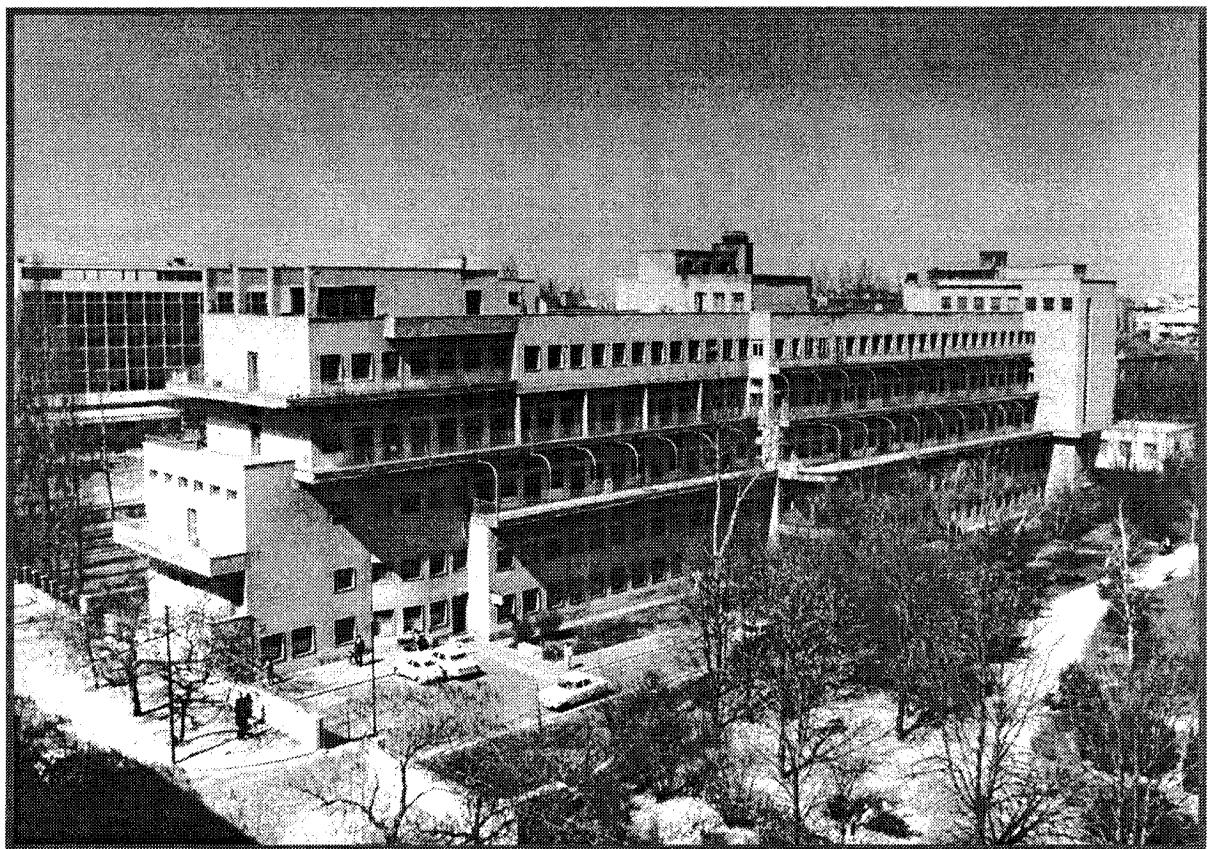
Значајан помак у српској историографији новијег доба је ретроспективна изложба „Српска архитектура 1900-1970“ приређена у Музеју савремене уметности у Београду 1972. године. Посебно је важан пратећи текст под насловом „Новија српска архитектура“ аутора Зорана Маневића који, следећи историографску методологију историје уметности, развој српске архитектуре прати од средине 19. века до почетка осме деценије овог века. У склопу сагледавања развоја архитектуре, уочени су поједини стилски токови, тенденције, валоризовани значајни објекти и аутори, прикупљена и систематизована основна грађа о предмету. Скициране су и уочене теме и проблеми са којима би историографија требало исцрпније да се бави. У оквиру наведеног текста архитекта Милан Злоковић заузима веома важно место родоначелника српског модернизма. Исти аутор је током осамдесетих година, као резултат дугодишњих истраживања српске модерне архитектуре, написао низ радова о овој теми међу којима и неколико о архитекти Злоковићу¹³. Истраживања о личности и делу архитекте Злоковића З.Маневић је сажео у монографију која је објављена 1989. године.¹⁴ Ова монографија је први исцрпнији писани рад о Злоковићу, рад који је базиран на хронолошком историографском методу реконструкције Злоковићевог живота и анализе дела. Саставни део монографије су прилози: исцрпна библиографија, каталог пројеката и реализованих објеката, фотографије и цртежи објеката и пројеката, као и репринт значајних Злоковићевих писаних радова. Злоковићево дело аутор је поделио на периоде. То су фазе развоја архитектонског стваралаштва које одсликавају атмосферу доба у коме је Злоковић стварао, почевши од еклектично концептованих дела преко утицаја које је примао из света архитектуре, од француског академизма, чешке кубистичке декоративистичке архитектуре, појединачних утицаја Лоса и Рајта, до прочишћеног модерног ауторског израза оствареног у ремек делу Српске архитектуре - Дечијој клиници у

11 З. Маневић, Српска архитектура 1900-1970, Новија српска архитектура, Музеј савремене уметности, Београд 1972, 24-25.; Злоковићев пут у модернизам, ГГБ књ. ХХIII., Београд 1976, 287-298.; Милан Злоковић, Уметност 59, Београд 1978, 41-50.; Појава модерне архитектуре у Србији, докторски рад на одељењу за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Београд 1979.; Јучерашње градитељство, Урбанизам Београда 53-54, Београд 1979, I-XXI.; Београдски архитектонски модернизам 1929-1931, ГГБ ХХVI, Београд 1979, 215-216, 219.; Милан Злоковић, Наши неимари 2, Изградња 7, Београд 1980, 45-51.; Архитект Милан Злоковић, Српски архитекти XX века, (каталог изложбе), Музеј савремене уметности, Београд 1989.

12 З. Маневић, Архитект Милан Злоковић, Српски архитекти XX века, (каталог изложбе), Музеј савремене уметности, Београд 1989.

13 Уп: А. Кадијевић, Елементи експресионизма у српској архитектури између два светска рата, Момент 17, Београд 1990, 92.; А. Кадијевић, Момир Коруновић, Београд 1996.; М. Ђурђевић, Петар и Бранко Крстић, Београд 1996.; М. Вукотић, Момчило Белојрк, Београд 1996.; А. Кадијевић, Један век тражења националног стила у српској архитектури, Београд 1997.; С. Тошева, Бранислав Којић, Београд 1998.; М. Вукотић, Никола Дибровић, магистарски рад библиотека одсека за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Београд 1998.; Љ. Милетић-Абрамовић, Дмитрије М. Леко, магистарски рад, библиотека одсека за историју уметности Филозофског факултета у Београду, Београд 1999.; Д. Милашиновић-Марић, Архитект Јан Дубовић, Београд 2001.

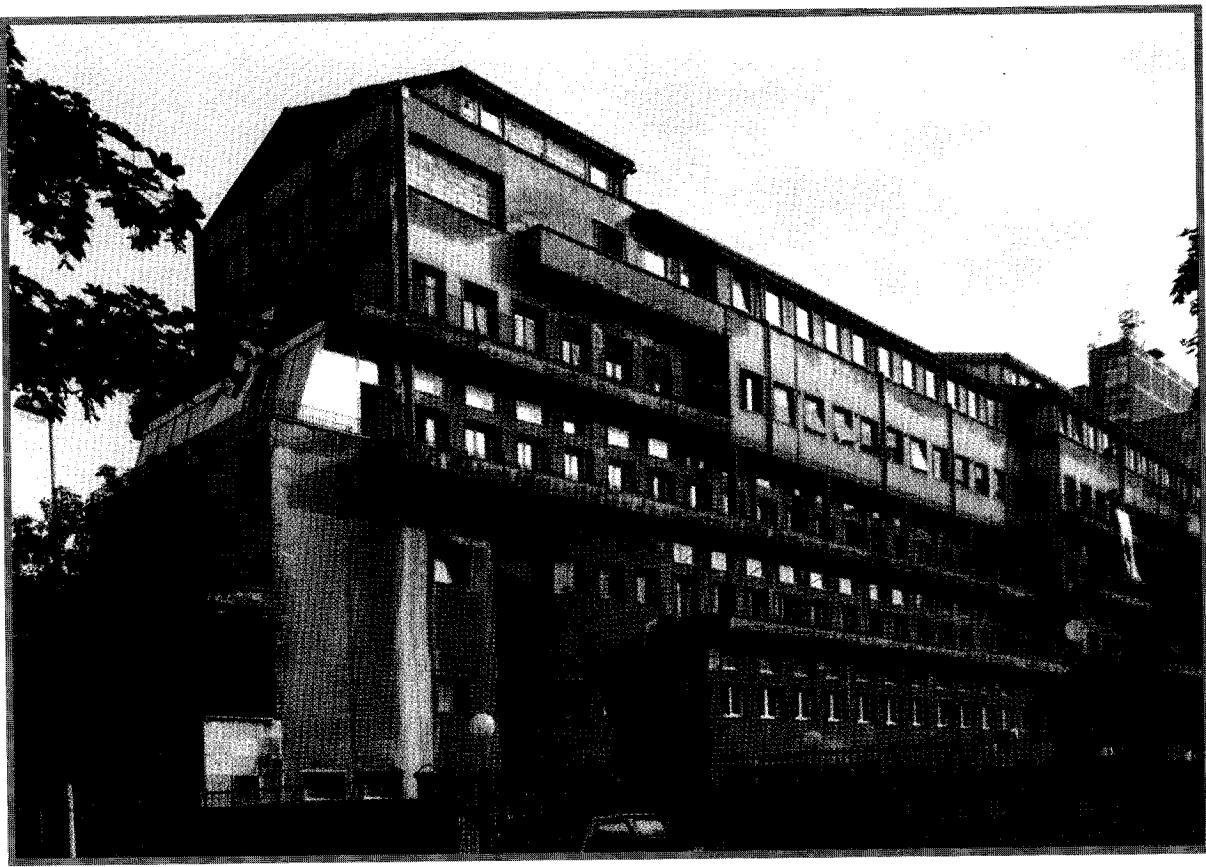
14 А. Кадијевић, Елементи..., 92.; А. Кадијевић, Један век..., 131, 135, 136, 138, 140, 142, 145, 170, 172, 182, 190, 204, 205, 221, 224.

Дечија клиника некад

Тиршовој улици у Београду. Ова монографија значајна је по примени историографске методологије при анализи живота и дела архитекте Злоковића, али су неке важне теме везане за његову личност само назначене. То су питања утицаја који је Злоковић као свеобухватна личност у теоријском и практичном смислу оставио на студенте и самим тим на српску архитектuru, затим проблем тумачења његове теоријске мисли односно модуларне координације као могућег модела архитектонске стандардизације, питање Злоковића и његовог дела као правог одраза национал-ног идентитета, као и његово архитектонско тума-чење континуитета односно веза са историјом средњовековне архитектуре и фолклоризмом.

Последњих година на српској историографској сцени појавила се група млађих истраживача која континуирано наставља претходно започета истраживања а чији радови доприносе продубљивању теме, као и афирмацији српске модерне архитектуре.¹⁵ Тако, у низу стручних, магистарских и докторских радова који се баве архитектуром XX века, дело архитекте Злоковића као и његов утицај често се помињу, што сведочи да је српска историографија у потпуности

Дечија клиника сада

Фотографија: Славко Матејић

усвојила став о Злоковићу као једном од родона-челника српске модерне. У тексту о елементима експресионизма у српској архитектури између два светска рата, А.Кадијевић, Злоковићев пројекат за храм Св. Саве убраја међу експресионистички концептовано решење, а у књизи "Један век тра жења националног стила у српској архитектури"¹⁶ разматра Злоковићева дела пројектована у националном стилу. Бавећи се фолклоризмом у делима Б. Којића, С. Тошева¹⁷ прави паралелу са

15 С. Тошева, Бранислав..., 9, 28, 30, 42, 52, 53, 71, 76, 77, 82145.

16 Д. Милашиновић-Марић, Архитекта Јан..., 8, 17, 32, 38, 40, 55, 57.

17 М. Ђурђевић, Милан Злоковић, Момент 11-12, Београд 1988, 89-94.; Милан Злоковић, Ликови српских архитеката, ИТ Новине 14.11.1980., 20.; Милан Злоковић, XV Салон архитектуре (каталог изложбе), Београд 1989, непаг.; Живот и дело архитекте Милана Злоковића (1898-1965), ГГБ XXXVIII, Београд 1991, 145-169.

фолклористично пројектованим Злоковићевим објектима, док Д. Милашиновић-Марић, следећи нит појаве ране модерне у Србији, у раду о архитекти Ј. Дубовом, паралелно анализира елементе модерне у делима Дубовог и Злоковића¹⁸. Животом и делом архитекте Злоковића у неколико написа и радова међу млађим истраживачима највише се бавила Марина Ђурђевић¹⁹. Најопсежнији њен рад је: "Живот и дело архитекте Милана Злоковића (1898-1965)" објављен у Годишњаку града Београда 1991. године²⁰. Континуирано наставивши претходно започета истраживања, Ђурђевић их даље продубљује уз обраћање више пажње на Злоковићев научни рад, односно објашњавање математичког система модуларне координације у архитектури. Резултат њених даљих анализа је студија о објекту Хипотекарне банке у Сарајеву, чиме је дат допринос бољем познавању модернизованог академизма у Злоковићевим делима²¹.

Питањем особености комплексног апстрактног архитектонског проседеа који уочавамо као београдску школу архитектуре, бавио се архитекта Алексеј Бркић у књизи "Знакови у камену"²². Кроз форму дијалога са колегама архитектима, Бркић на занимљив, необичан, мада херметичан начин расправља о проблемима српске архитектуре пратећи њен развој кроз три ремоделације. Чест саговорник у расправама, теоријским дијалозима, архитекти Бркићу је Милан Злоковић, као заступник тезе да је архитектура уметност простора која може да се постави у одређени математички систем модуларне координације односно универзализације. Бркић, Злоковићево дело сврстава у прву ремоделацију (1930-1950) и то уз рођачелнике Модерне у Србији: Н. Доброплодића, Д. Брашована, М. Белобрка који чине базу будућег развоја модерне српске архитектуре.

Посебним питањем примене просторног концепта Раумплана архитекте А. Лоса у Злоковићевим пројектима породичних кућа реализованих у периоду између два светска рата бавила се мр Љ. Благојевић²³. Истражујући однос функције и форме у модерној архитектури Београда на примеру породичних кућа/вила у периоду између два светска рата, аутор Љ. Благојевић упоредном анализом извornог концепт раумплана код А. Лоса долази до сазнања о оригиналној примени раумплана у породичним кућама М. Злоковића²⁴. Овакве упоредне анализе значајне су за дубље разумевање проблема са којима су се архитекти модерног усмерења сусретали.

Приказани избор српске историографије о теми "Милан Злоковић-живот и дело" одражава дуг процес грађења става о значају градитељске баштине XX века а представљени радови чине карике у ланцу тумачења континуитета српске архитектуре. Радови произлазе један из другог а продубљивањем теме долази се до нових питања на која би требало одговорити тако да се још снажније намеће потреба за даљим истраживањем.

Улога и значај архитекте Милана Злоковића у формирању и по-

тоњем развоју модерне архитектуре у Србији осветљени су у неколико радова историчара архитектуре, мада још увек нема одлучне струковне и друштвено-културолошке афирмацију као ни адекватне валоризације и заштите његовог дела. Еклатантан пример сигурно је однос заједнице према најзначајнијем делу српске модерне архитектуре - Дечијој клиници у Тиршовој улици, која се у стручној јавности сматра ремек делом ране модерне српске архитектуре а у реалности је доживела потпуну девастацију. Управо на релацији стручна јавност-шира друштвена заједница треба тражити узроке за овакав проблем. Поставља се питање прихваташа и уважавања сопственог наслеђа, јер архитектонска дела 20. века јесу и са позиције временске дистанце, вредности које би требало систематично и јасно прихватити као део сопствене културне баштине што отвара перспективе за квалитетније разумевање прошлог, садашњег и будућег амбијента у коме живимо и стварамо.

* др Дијана Милашиновић Марић,
историчар уметности

-
- 18 М. Ђурђевић, Живот и дело архитекте Милана Злоковића (1898-1965), ГГБ књ. XXVIII- 1991, 145-168.
 - 19 М. Ђурђевић, Зграда хипотекарне банке у Сарајеву, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2, Београд 1997, 297-304.
 - 20 А. Бркић, Знакови у камену, Српска модерна архитектура 1930-1980, Београд 1992.
 - 21 Љ. Благојевић, Раумплан у породичним кубама архитекта Милана Злоковића: интерпретација и реализација изворног концепта, Архитектура и урбанизам 5, Београд 1998, 43-55.
 - 22 Љ. Благојевић, Модерна кућа у Београду (1920-1941), Београд 2000.